

УДК 101+340.12

**МІСЦЕ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ
В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗНАННЯ***THE PLACE OF PHILOSOPHICAL-LEGAL IDEAS
IN THE SYSTEM OF SOCIAL KNOWLEDGE***Семикрас В. В.,**

кандидат філософських наук, асистент
кафедри української філософії та культури
філософського факультету, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Київ, Україна), e-mail: semvv@ukr.net

Semikras V. V.,

*Candidate of Philosophy, Assistant Professor of
the Department of Ukrainian Philosophy and Culture,
Faculty of Philosophy, Kyiv National University Taras
Shevchenko (Kyiv, Ukraine), e-mail: semvv@ukr.net*

На сьогоднішній день, ми не можемо визнавати наукою лише емпіричні знання і при цьому відмовляти в науковості філософським узагальненням даних знань, оскільки емпіричний рівень вивчення правових об'єктів, уявлень і процесів однозначно веде до раціонального їх пізнання. Та обставина, що філософські осмислення нерідко є поверхневими в тому сенсі, що виражають найсуттєвіше у вже відомому, не виключає їх науковості. Наука самостійно розробляє методологічні основи дослідження будь-якого об'єкта, явища чи процесу. Якщо соціологія права вивчає загальні закономірності розвитку правових об'єктів, явищ і процесів у їхньому онтологічному аспекті, то філософія права орієнтується на виявлення їх гносеологічного сенсу і значення. Сучасний стан правознавства вимагає чіткого знання, розкриття таємниці його гносеологічних потенцій. Саме це спричиняє актуальність дослідження філософсько-правових ідей у системі соціального знання адже саме філософія права на сьогоднішній день може допомогти у вирішенні подібних проблем.

Ключові слова: філософія права, методологія, матеріалізм, гносеологія, соціологія, суспільство.

To date, one cannot recognise only empirical knowledge as a science and, in so doing, to deny philosophical generalisation of the given knowledge being scientific. It is because the empirical level of study of legal objects, perceptions, and processes leads unequivocally to their rational cognition. The fact that philosophical reflections are often superficial in terms of expressing the most important in already known does not rule out them being scientific. Science independently develops methodological grounds of research of any object, phenomenon or process. While sociology of law studies general patterns of evolution of legal objects, phenomena, and processes in their ontological aspect, the philosophy of law aims to identify their gnoseological sense and significance. The current state of jurisprudence requires clear knowledge and solving the mystery of its gnoseological potential. This implies the topicality of research on philosophical-legal ideas in the system of social knowledge since the philosophy of law can contribute to tackling these problems.

Keywords: philosophy of law, methodology, materialism, gnoseology, sociology, society.

Починаючи розгляд обраної тематики, маємо розібратись з проблемою визначення предмету філософії права, адже це питання є складним і суперечливим. Звертаючись до історії, варто зазначити що в свій час ще Гегель справедливо зазначив наступне: «Поняття предмета не є природним нашим дарунком. Практично кожна людина має руки, може отримати в своє розпорядження кисть і фарби, але це ще не робить її художником. Точно така ж сама ситуація і з мисленням. Думка про право не є чимось таким, чим кожна людина володіє безпосередньо; лише правильне мислення є знання і пізнання предмета, і наше пізнання може бути тільки тоді науковим» [3, с. 211].

Кожен історичний етап у розвитку науки завжди пов'язаний з необхідністю повернення до розбору її предмета. Відомий історик філософії І. С. Нарський вважає: «Періодичне повернення тієї або іншої науки до розгляду свого власного предмета з метою його уточнення свідчить про її швидкий розвиток» [7, с. 84]. Це цілком закономірний процес, оскільки сам розвиток не тільки в свою чергу веде до кількісного розширення та якісних змін тих явищ, які неминуче включаються в орбіту досліджень, але й представляють собою все більш всебічне та поглиблене проникнення в ці явища, у їх взаємозв'язок. Наукове дослідження нових об'єктів, більш високий рівень їх пізнання, необхідність системного підходу до них та аналіз взаємодії з іншими галузями знання з часом приводять до перетворення науки.

Саме з такою ситуацією ми зіштовхуємося в даному історичному періоді, коли ставимо за ціль визначити предмет філософії права як найскладнішого, багатогранного напрямку в правознавстві, що обслуговує всі її галузі.

Правова реальність вивчається не тільки юридичними, але й іншими суспільними науками. Один і той самий соціальний об'єкт виявляється в полі зору багатьох галузей суспільного знання, що, в свою чергу, не означає ідентичність їх предметів. Суспільні науки вивчають, зокрема, право на тому чи іншому рівні, в тому чи іншому аспекті, переслідують ті чи інші цілі пізнання.

Правова система, як і інші складні соціальні феномени, має у своєму складі різноманітні компоненти, різні підсистеми та багатогранні в структурному та функціональному відношенні знання. В залежності від того, які з цих компонентів є об'єктами вивчення, відповідно і формується предмет кожної галузі суспільного знання.

Юридичні науки вивчають загальні, особливі та окремі прояви правової дійсності, і відповідно до цього визначається предмет кожної окремої галузі правового знання.

З вище наведених даних впливає факт безнадійності спроб провести абсолютну розмежувальну лінію між предметами суспільних і, зокрема, юридичних наук, оскільки самі суспільні та правові явища та процеси органічно пов'язані між собою, взаємодіють та взаємодоповнюються в ході свого розвитку. Тим більше неможливо провести таку розмежувальну лінію між предметами юридичних наук, що вивчають один і той же об'єкт – право. Однак це твердження не означає, що виключена можливість визначення специфічного предмета тієї чи іншої науки. Відмежування предмета однієї науки від іншої має йти не тільки за розподілом об'єктів дослідження, але і за аспектами, рівнями цілей дослідження у випадках збігу їх об'єктів. Наприклад, природа, суспільство, людина, державність, право є об'єктами дослідження багатьох наук, хоча рівень, аспект або мета їх досліджень у кожній науці особливі, характерні для предмета саме даної науки. Навіть в межах єдиного комплексу юридичних наук, що вивчають право в різних проявах, досить

чітко виявляється відмінність предмета кожної її окремої галузі. Без такої відмінності юридична наука виглядає як безформне нагромадження різноманітних правових об'єктів.

Філософія права являє собою складний симбіоз філософії, соціології, загальної теорії права, галузевих юридичних та ряду інших наук. Тому визначення її предмета спочатку передбачає з'ясування співвідношення та взаємодії з цими науками, що дозволить розкрити спільність та відмінність їх призначення та ролі в пізнанні права. Почнемо з аналізу співвідношення та взаємодії філософії, соціології та загальної теорії права (в склад якої входить і філософія права, що буде обґрунтовано в подальшому). Ця задача ускладнюється тим, що сама філософія ділиться на два основні напрямки, що досліджують філософію природи (філософію природничої науки) та філософію суспільства (соціальна філософія), розділяючись в цих рамках на онтологічну та гносеологічну спрямованість. Крім того, від філософії походять ряд наук, що розвиваються відносно самостійно (наприклад, етика, естетика та ін.). Ця достатньо складна структура філософії передбачає необхідність з'ясування як предмета соціальної філософії, оскільки право є соціальним явищем, так і предмета теорії пізнання, оскільки філософія права є гносеологічним напрямком загальної теорії права.

Так званий історичний матеріалізм, твердо введений у вітчизняний науковий оборот, є фактично не що інше, як загальна соціологія – наука про суспільство в цілому [8, с. 374].

В цьому легко переконатись, порівнюючи проблематику історичного матеріалізму та загальної соціології. Ф. Енгельс наголошував, що застосує вислів «історичного матеріалізму» для позначення того погляду на хід світової історії, який кінцеву причину і визначальну рушійну силу всіх важливих історичних подій знаходить в економічному розвитку [6, с. 305].

Доцільно застосовувати різні вирази для більш чіткого формулювання думок, але переносити подібного роду вирази в ранг самостійної науки немає підґрунтя, тим більше тоді, коли вже існує наука – соціальна філософія або загальна соціологія, яка має призначення досліджувати ті ж проблеми, що і так званий «історичний матеріалізм». Інша справа, що пріоритет «історичного матеріалізму» у вітчизняному суспільстві був настільки безумовним, неперевіреним і абсолютним, що загальній соціології не залишилося нічого іншого, як зайнятися переважно конкретно-соціологічними методами дослідження [6, с. 306].

Варто зазначити, що «історичний матеріалізм» визначається і як розповсюдження діалектики на соціальні явища і процеси. Але таке розповсюдження не є винятковою прерогативою лише «історичного матеріалізму», оскільки при вивченні явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві, діалектика використовується не тільки матеріалізмом, а також ідеалізмом.

Отже, тенденція розвитку суспільних наук виключає «історичний матеріалізм» як самостійну

наукову галузь знання та відроджує загальну соціологію з її справжнім призначенням.

Загальна соціологія – це наука про основні закономірності суспільства як єдиного джерела цілісної системної освіти, про його історію в логічній інтерпретації, про сучасний стан та перспективні тенденції його розвитку. Реалізуючи глобальний синтез усіх галузей суспільно-наукового знання, вона збагачує себе і разом з тим озброює кожну з цих галузей загальної теорії суспільства, на підставі та відповідно до якої кожна галузева суспільна наука вивчає свій специфічний предмет як частину громадського життя.

Загалом було б помилковим вважати, що загальна соціологія є простою сукупністю загальних положень суспільства, сукупність його абстракцій, сталих догм, мертвих схем і моделей. Загальна соціологія розвивається, постійно збагачуючись новими досягненнями галузевих суспільних наук, і, узагальнюючи ці досягнення, створює концепцію суспільного розвитку в його цілісності, єдності та системності. З іншого боку, глобальний синтез всіх галузей суспільних наук в цілому не означає перетворення суспільства в єдину науку про суспільство або в науку всіх суспільних наук. Це говорить нам про ту закономірність розвитку науки коли одна з її галузей вимагає здійснення функції інтеграції всіх інших, узагальнюючи, синтезуючи їх основні, головні, найбільш значущі досягнення. Конкретизуючи ці досягнення, загальна соціологія створює цілісно-системну картину суспільного буття. І цей процес цілком закономірний, про що свідчить історія науки: диференціація та інтеграція наук завжди існували паралельно, відхід однієї науки від іншої супроводжується перспективою їх злиття на більш високому теоретичному рівні. Подібна закономірність діє по відношенню до різних галузей та напрямків правових наук.

Цілісно-системна картина суспільного буття – це образ об'єктивної реальності, життєдіяльності суспільства, враховуючи його основні сутнісні ознаки, принципи, тенденції закономірного розвитку. Евристична роль формуючої картини полягає не тільки в тому, що вона допомагає кожній галузевій суспільній та спеціальній соціологічній науці бачити і враховувати свій предмет у контексті загального, але й орієнтується на міждисциплінарне дослідження суспільних явищ і процесів.

Відповідно, загальна соціологія в системі суспільних наук грає провідну роль. По-перше, вона виступає як генеруюча, логіко-синтезуюча наука, що включає в себе найзначніші досягнення галузевих суспільних наук, і перш за все галузевої соціології. По-друге, загальна соціологія є теоретико-методологічною основою для розвитку галузевих громадських та спеціальних соціологічних наук. Крім загальнотеоретичної концепції суспільного розвитку, вона розробляє, особливо інтенсивно в останні десятиліття, методологічні основи – принципи, методи, що використовуються як нею самою, так і галузевими

громадськими та специфічними соціологічними науками для більш поглибленого і всестороннього пізнання відповідних об'єктів. При цьому ця загальна соціологія, природно, взаємодіє з філософією, досліджує проблеми теорії науки, гносеології та діалектики, і опирається на неї.

Аналогічна функція виконує і загальна теорія права, але на більш конкретному рівні, але в рамках галузевих юридичних наук. Вона, по-перше, інтегрує, систематизує та узагальнює знання та досягнення галузевих юридичних наук і тим самим створює цілісно-системну картину правового життя суспільства; по-друге, здійснюючи глобальний синтез всіх галузей юридичної науки, збагачує себе і разом з тим озброює кожну з цих галузей загальносвітової концепції права, на підставі та відповідно до якої кожна галузева юридична наука досліджує свій специфічний предмет як частину права загалом.

Звідси випливають і інші ознаки загальної теорії права, аналогічні ознакам загальної соціології: вона не є єдиною юридичною наукою, не претендує на роль науки для всіх юридичних наук, не є простою сумою введених загальних положень правових наук.

Подібна тотожність загальної соціології та загальної теорії права обумовлює необхідність розгляду їх взаємозв'язків та взаємодій.

Взаємодія наук між собою загалом є необхідною та актуальною потребою розвитку самої науки, підвищення якості, ефективності та результативності наукових досліджень. Вона обумовлена об'єктивними причинами: не тільки внутрішньою логікою та тенденціями розвитку науки, але і вимогами практичного життя. Сучасна суспільна практика ставить перед наукою такі комплексні завдання, які не в змозі вирішити кожна окрема галузь знань. Їх рішення можливе лише при співпраці, проникненні одних в інші та взаємодії наук, в тому числі загальної соціології та загальної теорії права. Доводиться визнати, що такого взаєморозуміння та взаємодії поки що на належному рівні не налагоджено.

Загальна соціологія виступає по відношенню до загальної теорії права не стільки в ролі стабілізатора стереотипів юридичного мислення, скільки в якості каталізатора і стимулятора розвитку цієї теорії. Загальна соціологія в силу своєї мети зобов'язана бути порушником спокою по відношенню до суспільних наук, у тому числі до загальної теорії права; має ставити перед ними нові задачі, цілі, піднімати нові проблеми.

Дану місію загальна соціологія дотепер виконати не в змозі, оскільки тільки починає звільнятися від залежності сталих традицій і догм мислення. Більш того, стандартна тематика «історичного матеріалізму», яка автоматично перейшла в загальну соціологію, свідчить про безліч проблем у пізнанні реальної дійсності. Наведемо лише один приклад. Відомо, що природа і суспільство органічно пов'язані між собою, створюючи єдність об'єктивного світу. Це впливає на необхідність при вивченні суспільства

враховувати також закономірності розвитку природи. В предметі загальної соціології повинні знайти місце також явища і процеси природи, у всякому разі, соціальні аспекти впливу природного середовища на суспільний розвиток, а саме: соціальний генезис, зміст і наслідки впливу природи на суспільство і суспільства на природу. Звідси випливають і такі глобальні проблеми загальної соціології, як екологічна, демографічна, національна, захист навколишнього середовища, вплив людини на природу, створення «штучної природи», біосоціальна природа самої людини, а також проблеми біосоціології, біоетики та багатьох інших.

Загальна соціологія займається цими проблемами, але їх дослідження на недостатньо високому рівні. У вирішенні даних проблем зацікавлені також спеціалісти з загальної теорії права; її проблематика в сучасну епоху значно розширюється. Звичайно ж, об'єктами дослідження є об'єктивні закономірності розвитку правових явищ та процесів, але для того, щоб проникнути в їх глибинну сутність, дослідити їх в повній мірі, необхідно вивчити і інші суміжні об'єкти: вплив природних умов на характер правової системи будь-якого суспільства, вплив природних факторів на правову творчість, правомірна або неправомірна поведінка, правове стимулювання науково-технічного прогресу, правова охорона природного середовища, правове регулювання відношень в контексті освоєння космосу та ін.

На сьогоднішній день, з суспільних наук вже знятий тотальний прес, який протягом більш ніж півстоліття років давив на свободу мислення, підкоряючись провідній ідеології та політиці, які самі по собі були менш науково обґрунтованими. Однак було б наївно вважати, що визволення з-під напору подібного тиску цілком достатньо для неминучої вільної творчості, адже це передбачає не тільки розрив з військовим догматизмом, стандартними формами мислення, але і освоєння новітніми засобами світової науки, її методологічних можливостей. Таке перетворення наукового мислення лише на перший погляд здається простою і легкою справою. Багато років насилля над думкою закріпили її настільки, що вихід із цього стану вимагає великих зусиль і тривалого часу. І цей процес може бути більш успішним, якщо сама думка буде енергійно прагнути до звільнення, вийде на широкі простори вільної творчості, використає його для критичного аналізу дійсності, для натхнення та сумлінного дослідження у постановці та вирішенні нових проблем суспільного прогресу.

Висновком розгляду даного питання є сформована думка про «абстрактність» філософії, загальної соціології, загальної теорії права і особливо філософії права, які в загальних рисах відображають реальну дійсність суспільного та, зокрема, правового життя. Не коректним є розуміння, що цих наук не цікавлять конкретні громадські та правові явища, процеси, ситуації та факти. При узагальненні певних деталей

вказані науки не можуть відволікатись від них. Без посилань на деталі неможливе утворення наукових абстракцій, виключається аргументація положень і висновків філософсько-соціологічних та юридичних досліджень. При цьому, дані науки повинні враховувати не тільки статичний стан досліджуваних об'єктів, але і їх рух, розвиток, перетворення. І вирішення цього завдання не може мати абстрактного характеру, вираженого в прогнозах. Якщо ще й брати до уваги ту обставину, що загальнолюдських, в тому числі і правових явищ, процесів, ситуацій та фактів велика кількість, що вони знаходяться в певній цілісній системі, органічно взаємопов'язані, взаємодіють і проникають один в одного, то все це різноманіття неможливо виразити інакше, як через абстракцію. Тому наукова абстракція, будучи єдністю багатогранного, сама по собі, виявляється точнішою будь-якої умоспоглядальної конкретики. І тільки така наукова абстракція, що синтезує, зокрема, конкретні правові явища, процеси, ситуації та факти, набуває доказової сили, що має істотну значущість у юридичній практиці. Вибір юридичних конкретних положень для загального обігу не повинен носити необґрунтований характер, не можна без будь-яких причин брати ці положення з їх цілісно-системної юридичної реальності. У величезному різноманітті правових явищ, процесів, ситуацій, фактів беруться лише ті, які типові, і мають принципово важливе значення для характеристики стану та розвитку права. Лише узагальнення таких положень в правовій абстракції набуває доказовість, якою керується практика.

Список використаних джерел

1. Алексеев, СС., 1997. 'Философия права', М., с.2.
2. Бердяев, НА., 1939. 'Про рабство та свободу людини', Париж, с.69.
3. Гегель, ГВФ., 1934. 'Соч.', Т.VII, М. –Л., с.211.
4. Лекторский, ВА., Швырев, ВС., 1972. 'Методологический анализ науки (Типы и уровни)', *Философия, методология, наука*, М., с.14.
5. Лукич, Р., 1981. 'Методология права'. М., с.24.
6. Маркс, К., Энгельс, Ф. 'Соч.', Т.22, с.305–306.
7. Нарский, ИС., 1971. 'Еще раз о предмете и функциях философии марксизма', *Философские науки*, №1, с.84.
8. Немчинов, ВС., 1967. 'Избранные произведения', Т.I, М., с.374.
9. Нерсесянц, ВС., 1997. 'Философия права', М., с.7.
10. Сахаров, АД., 1990. 'Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе', *Вопросы философии*, №2, с.16.
11. Тихонравов, ЮВ., 1997. 'Основы философии права', М., с.46.

References

1. Alekseev, SS., 1997. 'Filosofija prava (Philosophy of law)', М., s.2.
2. Berdjaev, NA., 1939. 'Pro rabstvo ta svobodu ljudyny (About slavery and human freedom)', Paryzh, s.69.
3. Gegel', GVF., 1934. 'Soch. (Writings)', T.VII, M. –L., s.211.
4. Lektorskiy, VA., Shvyrev, VS., 1972. 'Metodologicheskij analiz nauki (Tipy i urovni)', *Filosofija, metodologija, nauka*, М., s.14.
5. Lukich, R., 1981. 'Metodologija prava (Methodology of law)'. М., s.24.
6. Marks, K., Jengel's, F. 'Soch. (Writings)', T.22, s.305–306.

7. Narskiy, IS., 1971. 'Eshhe raz o predmete i funkcijah filosofii marksizma (Once again about the subject and functions of the philosophy of Marxism)', *Filosofskie nauki*, №1, s.84.

8. Nemchinov, VS., 1967. 'Izbrannye proizvedeniya (Selected works)', T.I, М., s.374.

9. Nersesjanc, VS., 1997. 'Filosofija prava (Philosophy of law)', М., s.7.

10. Saharov, AD., 1990. 'Razmyshleniya o progresse, mirnom sosushhestvovanii i intellektual'noj svobode (Reflections on progress, peaceful coexistence and intellectual freedom)', *Voprosy filosofii*, №2, s.16.

11. Tihonravov, JuV., 1997. 'Osnovy filosofii prava (Basic philosophy of law)', М., s.46.

* * *